

OB STOTRIDESETI OBLETNICI TAVČARJEVEGA ROJSTVA
V POLJANAH

Nad pol stoletja je že od tega, ko nas je — slavistične seminariste — naš nepozabni profesor Prijatelj vodil po Tavčarjevih stopinjah z Loškega hribovja v Poljansko dolino. Ko so zorele češnje, smo prispeli zaprašeni in utrujeni preko bogatih Tavčarjevih polj do Visokega. Bilo je tri leta po njegovi smrti (1923) in najprej smo se namenili k njegovemu grobu. »Ti boš govorila,« mi je velel moj učitelj, ko je za pripravo že zmanjkalo vsakega časa. Tako sem se prvič od Tavčarja poslavljala v Poljanski dolini. — Ne bom govorila o toplem sprejemu vdove Visoče, ki nas je v globoki črnini pričakala pred visokimi vrati portala, tudi ne o prisrčnem obedu in vseh vragolijah, ki jih je naša »mladezen« (pisatelj izraz) ob njeni živahni prisotnosti zganjala do mraka; omenila bi samo Tavčarjevo spominsko sobo z bogato zapuščino, ki jo je vdova skrbno zbrala za »nepozabne dni« po svojem nepozabnem rajniku. — Ko pa sem se kmalu po vojni vrnila v ta tihi raj, so me sprejeli opustošeni zidovi, brez vsakega sledu po nekdanjem radostnem udobju, brez najneznatnejšega pričevanja, da je pičlega četrst stoletja poprej še tamkaj živel in delal eden naših največjih pisateljev, če ne naših največjih pripovednih klasikov sploh. — Kako se je dogodilo, da je komaj pred tremi desetletji še takó privlačna pristava na Visokem, po svojem parku, poljih in gozdovih bližja graščini kot kmečkemu gruntu, s svojim podrtim mostom in razvalinami hleva napravlja kar grozeč vtis, o tem naj sodijo bolj poklicani. Mi se bomo toplo spominjali le Poljancev in »Kosmulje«, ki prizadeto zbirajo in grade, kjer je bilo nekoč opustošeno.

Revne, s slamo krite »Kosmove« bajte, kjer je tekla zibka našemu kasnejšemu veljaku in umetniku, ni več. Tudi tá je sam prispeval k njenemu izboljšanju in predelavi, dokler ni končno dobila podobnega obraza, kakršnega ima še danes. Živi pa v njej še pisatelj rod in upajmo, da bo ta rod ohranjal tradicijo, ki so jo neposredni potomci žal morali opustiti. Dr. Branko Berčič je v svoji prodorni disertaciji ugotovil, kako daleč nazaj sega v Poljanski dolini in v Loškem hribovju rod Tavčarjevih prednikov in prednikov njegove matere, rojene Perko. Lahko si predstavljamo, kako se je ta rod težaško v potu svojega obraza boril z neradodarno zemljo, a kljub temu vztrajal. — Močan les črpa pičlo hrano iz visokega skalovja, če hoče vzdržati viharje in se jim upirati. Dolinski les iz lahke zemlje je neodporen in tem hitreje propade. Mi danes to vemo, ko nam nenadne spremembe v udobno življenje prehitro omogočajo rast brez ovir in težav. (Prim. presunljive Tavčarjeve *Slike iz Loškega pogorja!*) Té pa tudi pisatelj vsaj v prvi polovici življenja niso bile prihranjene; od tod njegov kremeniti odpor. — Takšni kmečki potomci, zlasti Gorenjci, so žilavi in samozavestni in tak je bil tudi naš pisatelj.

Že v svojem prvem fragmentu (*Poldne na deželi*, 1863), ko je v gimnazij-skem glasilu 1863 komaj nastopil, se navdušuje nad kmetom-garačem, čigar

pičlo kosilo («Malo repe pa ječmena, košček kruha pa čutaro vode») nadomešča kosilo gospode, pri katerem se ta kar »po dve uri mudi«. Pa ni, da bi o tem govoril. Z dobrimi sanjami je kmet potolažen za trud. Zato zaključuje: »Res boljše je tu, kakor pri cesarski mizi.«

Takšno počutje ob kmečkem garanju ga tudi po pol stoletju ne zapusti (prim. *Cvetje v jeseni!*). Medtem pa je temeljito preskusil tudi gospodo in se globoko razočaral nad njo.

Vsiljuje se primerjava med usodo in življenjsko potjo pisatelja Tavčarja in pesnika Prešerna. Oba sta iz očarljivih kotov Gorenjske, ki jima je vcepila navezanost na domačo zemljo in silno hrepenenje po njej. Tesno, skoraj neločljivo povezana s tem je ljubezen, duhovna in čutna, kakor da jo opajajo sokovi zemlje in nima korenin brez nje. Lepota, dobrota, ljubezen pomeni troedini življenjski smisel. Poslednja kot sonce ožarja prirodo in pripomore do poganjkov vsega dragocenega na svetu.

»Njih sonce ti si... luč ti ljubezniva!« poje Prešeren v Sonetnem vencu svojemu ljubezenskemu idealu Juliji. Le žarki iz njenih oči lahko spet okrepe veneče rožce iz zapuščenega slovenskega Parnasa, osrčijo njegovega pevca, da bo premagal razprtije in spet zedinil »rod slovenščne cele«. Z Podobno občuti tudi Tavčar svetlobo sončne luči pri Emiliji, edini, ki mu svet brez nje še po nadesetletni izgubi pomeni samo puščavo (*Gazela*, 1878).

Za vse življenje pa se mora ta nadpovprečno bistri gimnazijček odreči svojemu ljubezenskemu idealu že v srednji šoli, ko mladoletnico kot nezakonsko pohčerjenko njen kruti oče, bogataš Fidelis Terpine prisili k poroki (1867). Takó postane to očarljivo dekletce kot žena bodočega bogataša in aristokrata Baumgartnerja revnemu hribovcu povsem nedostopna in nič drugega bi se ne dalo pričakovati, kot da obupanec po želji staršev in dveh stricev, ki sta ga dotlej kot duhovnika podpirala, stopi v lemenat. Toda proti vsem dotodanjim običajem poljanski samorastnik tega ni storil. Rajši je sprejel nase zamero domačega doma, staršev in stricev in preljube Poljanske doline ter se sam samcat napotil v svet. — So ljudje, ki jih izguba najdražjega pahne v obup, v smrt. Tavčar ni bil takšnega kova. Zravnal se je, pripravljen na vse muke, vedoč, da ga nikoli ne bo čakalo kaj hujšega, kot je zgubljena ljubezen.

Brez odlašanja se je kakor svojčas Prešeren odločil za študij prava na Dunaju, ko je svoj smoter koj z nastopom drugega ustvarjalnega obdobja (1869), že v letu pred maturo, zagledal pred seboj. Posvetil se bo politiki, v dobro svojemu zanemarjenemu narodu, z odporom proti krivično objestnim napadalcem Nemcem. Prvo spodbudo mu je dal njihov spopad med kmečkimi fanti in pčnemčevalnimi turnarji na Janjčjem, ki je slovenskemu življu povzročil take drakonske posledice. Tavčar je sprožil v našem obrobnem časopisju vrsto ujedljivo-satiričnih verzov na rovaš sovražnika, seveda strogo psevdonimnih, da si je s tem na nemškutarski gimnaziji lahko zaščitil hrbet. S takšno kamuflažo je pokazal svojo spretnost že v vsem prvem ustvarjalnem obdobju, ko je skrival svoje prve verze pa tudi prozo v raznem časopisju pred radoznalo javnostjo. Tej se je dokaj pozno — šele od 1875 v tretjem obdobju — razkril s pravim imenom, pa tudi s stalnim psevdonomom Emil Leon, ki je z njim ob misli na Emilijo blagglasno zaščitil svojo novelistiko. — Svojega odnosa do oboževane Emilije najbrž nikoli nikomur povsem ni zaupal, celo v starosti ne. Zmeraj se je znal vsakomur izogniti, da so ga narobe tolmačili. Največ je še povedal najstarejšemu sinu Igotu, a še temu le kratko, da ga ni marala. Treba je bilo

ogromne in natačne potrpežljivosti, da se Emilija končno ni več izmuznila rescnici. (Nekaj več o tem v mojem prispevku v *Vaščanu*, Poljane, VIII, 1981.)

Šele ob polstoletnici pisateljve smrti (simpozij v Škofji Loki, 1973) se ni je posrečilo dokazati, kako krivična je dotlejšnja negativna ocena Tavčarjeve zgodnje novelistike, kot da je to le zlagana papirnata romantika. K temu čitku je veliko pripomogel Tavčarjev literarni učenec in nasprotnik Ivan Cankar, ne le s pismom Franu Govekarju 24. avgusta 1899, marveč vsekakor tudi z njemu lastnim ustnim zabavljanjem čez ljubezensko pisanje svojega dobrotnika. »Kedaj je videl Tavčar tiste s črnilom napudrane kontese?« — se sprašuje v omenjenem pismu. Sam bi se ne »hotel toliko ponižati, da bi se spravil na opisovanje Tavčarjevih Evlalij«, ki ga smatra v vsakem pogledu za neverjetno in nenaravno. Nato zaključuje: Tavčar »ni doživel ničesar, o čemur je pisal... Njemu se vidi prvi hip, da si izmišlja stvari, ki jih je videl kvečjemu v zrcalu tujih romanov«. — Če je Cankar oporekal Tavčarjevemu začetniškemu nabreklemu slogu, je pogodil; narobe pa je, da je s tem sklepal na novelistovo celotno dotedanje delo, zlasti pa na njegovo doživljajsko nepristnost. Tavčarjeva pristnost je že od početka preveč prepričljiva, da bi mogla biti od kod prepisana. Res mrgoli v njegovih prvih šestletjih aristokratske in purgarske gospode, to pa največkrat s pisateljevim demokratičnim odklonom. Da pa je tam v osredje postavljeno očarljivo dekle deviških let, ki jo avtor največkrat z vso ljubeznijo oblikuje, je pač pretresljiv odraz mladostne Emilije Garčeve, pohčerjenke bogataša Terpinca. Tej je po zgodnji poroki pripadlo plemstvo grofice, a jo je vse življenje lahko nosil v srcu le kot živahno mladostnico. — Eno najlepših izpovedi ji je posvetil na koncu tretjega ustvarjalnega šestletja, ko se že poslavlja od pristne, zanj edinstvene romantike s šekspirsko humoristično-tragično novelo *V Karlovcu* (1880). Hkrati izraža to edinstveno delo tudi pristno slovo od globoke ljubezni, ki jo je pesniška usoda v prekucijskih marčnih dneh naklonila kmečkemu fantu iz tipično karlovškega osrčja. Prepud med to pribeglo konteso, ki vsebuje vso dražest nekdanje Emilije, in trpko globaljo izvirne karlovške kmečkosti je nepremostljiv in se ta plemenita zveza za Karlovčana nujno mora tragično pretrgati.

S tem je »Emil Leon« za šest ustvarjalnih obdobij kot psevdonimni avtor štiri leta po izidu te novele utihnil. — To je bilo 1884., ko je v Tavčarjevem četrtem ustvarjalnem obdobju Emilija umrla. — Isto leto se je usodno povezal s kasnejšo ženo Franico Košeninijevo. Obema je isto leto posvetil prvo presunljivo »jesensko pesem« *Prepozno*. Ta pesem je pretresljiva nagrobnica neizpolnjene mladostne ljubezni do mrtve Emilije, ki jo zdaj oživlja Franja, vendar — prepozno; saj jo, nežno-mlado, od njega z mrtvim srcem, loči že jesenska preutrujenost.

Ta notranji preobrat, ki je pravzaprav spojitev bistvene preteklosti s prihodnostjo, se je izvršil, kot sem rekla, v odločilnem letu 1884, ko se je z njim dogodilo še nekaj važnih vnanjih stvari: v tem središču med četrtem in petim šestletjem (1881—1887) je z opravljenim advokatskim izpitom dosegel samostojno advokaturu, hkrati pa je v tem letu zaključil svoj izpovedni roman *Mrtva srca* — dolgoletno problemsko presnavljanje in obračunavanje z osebno in družbeno preteklostjo, ki ne more biti zlito zaokrožena, je pa zato tem bolj značilna za pisateljeva snovna in izrazna protislovja.

Sledilo je pet šestletnih obdobij (1887—1917), ki bi jih z nekaterimi obsežnimi kulturnozgodovinskimi platni in z najmočnejšimi slikami iz Loškega po-

gorja vsaj navidez težko imenovali osebno izpovedne. V tem času je naš pisatelj dosegel višek realističnega pisanja, to je, poglobljanja v družbenopolitično dogajanje preteklosti, pretresljivih domačijskih, vaških tragedij, z groteskno slutnjo prihodnosti. Vse to pretežno izrazito problemsko umetniško pisanje ima zdaleč več kot samo dokumentarno vrednost, saj izraža globokega, družbeno čutečega misleca. Kljub temu se tu ne utegnemo ustavljati, kakor se ne utegnemo zamujati ob istočasnih pisateljevih žgočih političnih bojih, ki so mu prinesli vrhunske funkcije državnega in deželnega poslanca, desetletnega ljubljanskega župana, številnih predsedništev itd. itd., skratka vodje liberalnega tabora narodnonapredne stranke. Ti boji proti klerikalizmu, kasneje tudi proti mlajši opoziciji v lastnem taboru, so mu vse huje izpodjedali zlahtno notranjo ustvarjalnost, čeprav si je z njimi širil izkušnje in ostril presojo. — Prva svetovna vojna pa je postavila župana osrčja Slovenije pred edinstveno odgovornost. Težko preizkušena usoda drobnega naroda ga je prignala do spoznanja: človeka in narod ohrani samo trdo delo, ki ne razmehkuži njegove npravstvenosti in najdragocenejših dobrin njegovega duha — ljubezni in lepote. — Na koncu predzadnjega obdobja mu je privrel na dan sredi najhujših vojnih strahot najčistejši studenec iz našega neoskrunjenega poljanskega hribovja: *Cvetje v jeseni* (1917). Podtalne kapljice so se zbirale zanj od prvega še neokretnega jecljanja (cit. *Poldne na deželi*, 1893), preko hrepenenja po izgubljenem dekletu, do njene vse realnejše očarljive predstave v plemenitih graščinskih okoljih, premaknjenih iz prvotnih Fužin na poljansko dolino in bližnje hribovje. Te kapljice se vse nazorneje združujejo v podzemskie potoke in tu pa tam privro na dan v sorodnem doživetju ali izrazu. Začno se prepajati na vse širšem ozemlju s poljanskim ljudstvom, ki v svojem Načrtu Poljan v drugi polovici 19. stoletja kot prilogi k I. knjigi TZD lahko najde doživeto pregnateno pisateljevo prapodobno. Tako privre na dan še v pisateljevih klasičnih *Slikah iz Loškega pogorja*, dokončen obris pa doživi v poetični simbolizaciji Presečnikovine, Metinega poveličanega doma pod Blegošem. Osrednja izpoved Tavčarjevega srca se je tu, v *Cvetju v jeseni*, osredotočila na bistvene besede: »Kar se mene tiče, naglašam zopet in zopet, da zame Meta ni umrla . . ., in lahko rečem, da do sedaj še nisem prelomil zvestobe, ki jo dolgujem njenemu spominu.« — To pa je več kot zvestoba do najočarljivejše ženske. Hkrati je prepletana z zvestobo do naše neoskrunjene slovenske zemlje in do slovenskega človeka, da »mora stati kot večno drevo, ki mu korenine nikdar ne usahnejo«.

V začetku poslednjega obdobja je Tavčarju privrela na dan še zadnja močočna pesnitev *Visoška kronika* (1919), ki je enako po kapljicah vrela v njem od prvega obdobja, dokler ni kot najčistejša samoizpoved privrela na dan kot veletok dokončnih predsmrtnih spoznanj in očiščenj. Tudi ta roman je več kot trenutna časovna izpoved, bolje, oporoka svojemu takratnemu rodu. Zajema pisateljevo hrepenenje po gmotni dobrini — Visokem, ki mu pomeni več kakor gmotno razkošje. Točno na polovici svoje ustvarjalne poti (1893) je postal s polovičnim posojilom ženine tete Ajke in z lastnimi prihranki, predvsem pa s posojilom lastnik tega, že uvodoma omenjenega gosposkega grunta. Svojčas — še našemu spominu dostopno — bi se bil lahko meril z razkošno graščino, sorodno nekdanjim Fužinam, ko so bile še v Terpinčevih ali grofice Emilije Baumgartnerjeve rokah. Tako se je potemtakem z lastnimi žulji — ob podpori žene Franje-Visošce — Tavčar povzpел v prvih treh desetletjih. Saj je hotel doseči ugled nekdanjega veljaka Terpinca, ki ga je bil tako oholo brezsrčno

ropal najljubšega bitja. Kakor hitro pa so te sanje po gmotni veljavi dosegle resnico, se je čutil umetnik ogoljufanega za največje duhovno bogastvo. Žrtvoval je politiki in vnanjemu blagostanju svoj véliki pripovedni talent. Srčne dobrote ni omalovaževal — to ve vsak starejši Poljanec — spremenila pa se je oblika njegovega življenja. Podtalno je v njem rastla podoba protireformacijskega »junaka« Izidorja Kalana, ki mu zagrizena omejenost onemogoča pravo srečo. Tá ni v gmotnem bogastvu, ne v vnanjih časteh, ki si jih je neosveščeno prilasčal, marveč v zaupanju, v zvestobi, ki jih je tako slepo izdal. Šele prepozno spoznanje ga očisti vsega vnanjega balasta in na ljubljeni domači zemlji umiri.

Kakor Izidor v Visoški kroniki si je končno tudi pisatelj s plemenito odpovedjo ničevim dobrinam, ki se je zanje bolj ali manj vse življenje prizadeval, osvobodil svoje največje, neminljivo bogastvo — talent, ki z njim razkošno, a vse preskopo s svojsko domiselnim humorjem razsipa svojo žlahtno ustvarjalno besedo in z njo bogati vse stvari v tem stvarstvu.

Zusammenfassung

ZUM HUNDERTDREISSIGSTEN JAHRESTAG DER GEBURT IVAN TAVČARS IN POLJANE

Tavčars gepflegtes Landhaus Visoko, dem Charakter nach eher eine Gutsherrschaft als ein Bauerngut, überdauerte den zweiten Weltkrieg vollends verwahrlost, ohne Spur der einstigen bürgerlichen Wohlhabenheit und der Schaffensfreude eines unserer bedeutendsten Belletristen und liberalen Politiker, Dr. Ivan Tavčars. Seine Vorfahren wanderten seit Jahrhunderten aus den umliegenden Bergen und Tälern nach Poljane ein, wo er vor hundertdreißig Jahren unter dem Strohdach eines armen Bauern geboren wurde. An diesem jetzt erneuerten Gebäude bringt das Volk von Poljane heute im Namen aller Slowenen eine Gedenktafel an den Mann an, der ihnen sein Leben lang redlich gedient hat und ihnen treu geblieben ist. Ebenso treu blieb er der Liebe zu seiner heimatlichen Scholle und ihrer Schönheit, welche ihm die Tochter des damals reichsten Slowenen Fidelis Terpinč verkörperte, deren tragischer Erinnerung er sein nahezu ganzes dichterisches Schaffen durch sechs Jahrzehnte widmete. Deshalb irrten seine Gegner, die seine jugendliche Romantik als unecht und verlogen erklärten, blieb doch ihr eigentlicher Kern vollends allen verborgen, selbst seinen Allernächsten. Bis ans Ende diente er der Zweifelt seiner Spaltung: der realen Welt der Politik und der Traumwelt der Poesie, mit der er schwergerisch und mit einfallsreichem Humor noch heute das ihm eigene Wort ausstrahlt und damit uns und alle Menschen einmalig bereichert.